

QAFQAZ ALBANİYASININ MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ: DAŞ PLASTİKASI

İmaş HACIYEV,

AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun

“Qafqaz Albaniyası incəsənəti və memarlığı”

şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,

sənətsüinaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

imash.hajiyev@mail.ru

AÇAR SÖZLƏR: *abidə, dövr, dekor elementləri, xaç, türk etnomədəniyyəti.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *памятник, период, элементы декора, крест, тюркская этнокультура.*

KEY WORDS: *monument, period, decor elements, cross, Turkic etno – culture.*

Məqalədə Qafqaz Albaniyasının memarlığı və incəsənətindən bəhs edilir. Alban dövlətinin idarə olunmasında, onun mədəniyyətinin və memarlığının inkişafında türk tayfalarının böyük rolu olmuşdur. Ona görə də bir çox tarixçilər alban memarlığından danışarkən “Alban-türk memarlığı” ifadəsini işlədirlər.

Alban dövrü abidələrində, xüsusilə xaçdaşların dekorundakı bədii kompozisiyalarda Xristianlığın simvolu olan xaç təsvirləri ilə yanaşı, türk etiqadları, dünyagörüşü, sənət ənənələri və mədəniyyətinə məxsus müxtəlif elementlər müşahidə olunur. Bütün bunlar alban abidələrinin türk etnomədəniyyətinə məxsus olmasını birmənalı şəkildə təsdiq edir.

İngilis şərqşünası və arxeoloqu K.Vilson Qədim İran mədəniyyətindən danışarkən göstərir ki, “... əldə edilən məlumat və nişanələr deməyə əsas verir ki, daha qədim mədəniyyət mərkəzi Azərbaycan olmuşdur” [1, s. 8]. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ərazisində ən qədim dövrlərdən təşəkkül tapmış mədəniyyət, sonralar inkişafda olan dövlətçilik ənənələri tədqiqatçıların illərlə apardıqları araşdırmaları nəticəsində öz təsdiqini birmənalı şəkildə tapmışdır.

İndiki Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş qədim dövlətlərdən biri - Albaniya həyatın ictimai-iqtisadi, dini-siyasi, tarixi-mədəni sahələrində böyük inkişaf yolu keçmişdir. Zəngin dövlətçilik tarixinə malik olan bu ölkə minilliklər boyu mövcud olmuş dövlətçilik ənənələrini uzun müddət qoruyub saxlaya bilmişdir.

Qafqazda təşəkkül tapan ən qədim dövlət qurumlarından olan Albaniyanın dövlətçilik tarixi e.ə. IV – b.e. VIII əsrlərini əhatə etmişdir [2, s. 3]. Albaniyada yaşayan əhalinin etnik tərkibi müxtəlif dillərdə danışan soylardan ibarət olmuşdur. Mənbələrdə uti, sak, qarqar, kəngərli, peçeneq, çola, koman, ijmax, tərtər, hun, xəzər, suvar (sabit, silir), mük (muğ), dondar, bayat və b. türk soylarının adı çəkilir. İrandilli soylardan isə kaspı, maskut, savdey, mard, mehrani, girdman və gel soyları haqqında da məlumat verilir [3, s. 67].

Alban tarixçisi M.Kalankatuklu “Albaniya tarixi” əsərində yazır: “Böyük və Kiçik Qafqaz

dağlarının qoynunda yerləşən Alban ölkəsi öz saysız-hesabsız təbii sərvətləri ilə həddindən artıq gözəl və heyranedicə məmləkətdir” [2, s. 3]. Belə bir təbii coğrafi şərait əkinçilik və maldarlığın inkişafına şərait yaradırdı. Ölkədə ovçuluğun inkişafı, o cümlədən hərbi təlimlərin keçirilməsi də diqqət mərkəzində idi ki, bu da öz növbəsində metalişləmə, silahışləmə praktikasını vüsətləndirirdi. Bununla yanaşı, digər sənət sahələri - dulusçuluq, ağacişləmə, toxuculuq və s. sahələr də inkişaf edirdi. Arxeoloji qazıntılar zamanı alban dövrünə aid əldə olunmuş tətbiqi sənət nümunələri - sümük, tunc, gümüş, qızıldan olan zərgərlik məmulatları özlərinin bədii-dekorativ həlli, sənətkarlıq səviyyəsi ilə diqqəti cəlb edir.

Mənbələrdəki məlumatlara görə, qədim Azərbaycan ərazisində iki tip dulusçuluq məmulatı istehsal edilirdi ki, bunlardan birinci tip cənub rayonları (xüsusilə Naxçıvan zonası) üçün səciyyəvi olan qırmızı gil keramikası, ikinci tip isə Qafqaz Albaniyasına xas olan qara rəngli qablardan ibarət olan keramika olmuşdur [4, s.24].

Albaniyada yun və kətan xammalı əsasında toxuculuğun inkişafı haqqında antik müəlliflərin əsərlərində məlumat verilir [3, s. 69]. Bütün bu sənət sahələri ilə yanaşı, Qədim Albaniyada məbəd tikililərinin inşası, həmçinin daşyonma sənətinin nümunələrindən olan qəbirüstü abidələrin hazırlanmasına xüsusi fikir verildirdi.

Qədim alban əhalisi Xristianlığa qədər astral dinlərə sitayiş etmişdir. Strabonun verdiyi məlumata görə, Albaniyada Göyə, Günəşə və Aya ibadət olunmuşdur. [3, s. 69]. Göyə və səma cisimlərinə etiqad türklərin qədim inancları ilə bağlıdır. Bu barədə akademik Nailə Vəlixanlının fikirlərinə diqqət yetirək: “Azərbaycan əhalisinin islamaqədərki dini etiqadları haqqında məlumat verən mənbələrdə, ölkənin, xüsusilə Naxçıvanın qarışıq şimal hissəsində, həmin dövrdə Xristianlıq, Yəhudilik və Zərdüştiliklə yanaşı, təbiət qüvvələrinə - Günəşə, Oda, Torpağa, Suya və eləcə də Aya sitayişin güclü olduğu bildirilir. Belə ki, əgər yunan alimi Strabon antik albanların Günəş Allahı Heliosa, Göy Allahı Zevsə və ay İlahəsi Selenaya etiqadları olduğunu yazırdısa, Moisey Kalankatuklu artıq VII əsrdə yerli türklərin (hunların) da Göy Tanrıxana, Oda və Suya, Aya və Günəşə sitayişləri haqqında məlumat verir” [5]. Və heç təsadüfi deyildir ki, Albaniyada hələ Xristianlıqdan əvvəl məbədlər inşa edilmişdir.

Qafqaz Albaniyasında bütprəstlik tikililəri ilə bağlı Alban dövrü memarlığı üzrə görkəmli tədqiqatçı, professor Gülçöhrə Məmmədova yazır: “Tarixi mənbələrin və arxeoloji qazıntıların nəticəsində antik dövrdə Qafqaz Albaniyasında atəşgahların, Mitra və Selenaya həsr olunmuş məbədlərin mövcud olduğu müəyyən olunmuşdur. Arxeoloji qazıntılar zamanı bütprəstliyi təmsil edən tikililərin qalıqları Mingəçevir yaxınlığında, Qəbələ rayonunun Böyük Əmili ərazisində və digər yerlərdə tapılmışdır” [6, s. 202].

Azərbaycan Xristianlığın yayıldığı ən qədim ölkələrdən biri olmuşdur. Mənbələrdə Cənubi Azərbaycan ərazisində Xristianlığın hələ I əsrdə yayılmağa başlaması haqqında məlumat verilir. Burada ilkin olaraq həvarilər Xristianlığı təbliğ etməyə başlamışlar [3, s. 72]. Həmin dövrdə, yəni Xristianlığın təbliğinin ilk vaxtlarında bütprəst məbədləri kilsə üçün uyğunlaşdırılırdı [3, s. 77]. Belə kilsələrdən ən qədimi Giş (Kiş) kilsəsi hesab edilir. Kilsə haqqında məlumat verən M.Kalankatukluya görə, “... bu yer Şərqi bütün kilsələri və şəhərlərinin başlanğıcıdır və biz şərqilərə Xristianlığın qəbul edilməsinin mənbəyidir”. Müqəddəs Yeliseyin adı ilə bağlı olan bu unikal abidə Qafqazda ilk xristian məbədi kimi, apostol başlanğıcına malik kilsə olmuşdur

[7, s. 38; 3, s. 76]. Şəkinin Kiş yaşayış məntəqəsində yerləşən bu dini memarlıq abidəsi hazırda beynəlxalq turizmin ən maraqlı səyahət obyektlərindən birinə çevrilmişdir [3]. Tədqiqatçı memar Gülçöhrə Məmmədovanın fikrinə görə, Yelisey həmin yerdə ibadətqah qurub, yaxud bütperəstlərin ibadətqahı olan tikilini kilsə üçün uyğunlaşdırmışdır [3, s. 77].

1. Kiş məbədi (Müqəddəs Yelisey kilsəsi). Şəki bölgəsi. Məbəd I əsrdən XII əsrə kimi beş tikinti mərhələsi keçmişdir.

Azərbaycanda Xristianlığın yayılmasının ikinci mərhələsi IV əsrdən başlayır və bu dövrdə Xristianlıq Albaniyanın dövlət dininə çevrilir [3, s. 78; 7, s. 38] Bununla əlaqədar olaraq həmin dövrdə Alban hökmdarı Urnayrın göstərişi ilə kilsə üçün torpaq sahələri ayrılırdı. Həmin dövrdən etibarən Albaniyada dini memarlıq - xristian məbədlərinin, kilsələrinin tikintisi inkişaf etməyə başlayır.

Dini-memarlıq abidələrinin tarixi dövrləri, memarlıq-konstruktiv xüsusiyyətləri mütəxəssislər tərəfindən əsaslı şəkildə öyrənilmişdir. Bu abidələr haqqındakı şərhə deyilir: “Alban memarlığının dövrümüzdə çatan ən maraqlı nümunələri müdafiə tipli qala və istehkamlar, dini xarakterli tikililər olan kilsə və monastırlardır. Türk tayfalarının alban dövlətinin idarə olunmasında, onun mədəniyyətinin və memarlığının inkişafında danılmaz rolu olmuşdur. Ona görə də bir çox tarixçilər alban memarlığından danışarkən “Alban-türk memarlığı” ifadəsini

işlədirlər ki, bu da o dövrlə tam qanunauyğunluq təşkil edir. Albaniya ərazisində yaşayan bu tayfaların bir qismi Xristianlığı qəbul edərək xristianlaşmış, bir hissəsi isə sonradan İslamı qəbul etmişdir. Alban mədəni irsinə məxsus müdafiə tikililərindən öz möhtəşəmliyi ilə bu gün də seçilən Dərbənd qalası, Cavanşir qalası, Çıraqqala və başqalarını göstərmək mümkündür” [8].

Albaniyada memarlıq-inşaat işləri ilə yanaşı, daşıqlama sənəti, qəbirüstü abidələrin düzəldilməsi də geni yayılmış sahələrdən idi. Belə ki, xüsusi statusa malik olan şəxslərin, xüsusilə din xadimlərinin qəbirləri üstündə üzərində xaç və müxtəlif simvollar, həndəsi və nəbati motivli bəzək ünsürlərindən ibarət dekorativ-bədii kompozisiyalarla tərtibata salınmış daşlar - xatirə abidələri yerləşdirilirdi. Dövrümüzədək gəlib çatmış abidələr üzərində Xristianlıqdan əvvəlki etiqad və təsəvvürlərlə bağlı olan simvollar, müxtəlif təsvirlər mövcuddur ki, onlar haqqında elmi-tarixi faktlara söykənən əsaslı fikirlər vardır. Müxtəlif mənbələr üzrə gətirilmiş sitatlarda onların bəziləri aşağıda diqqətə çatdırılır. Əlbəttə, o da məlumdur ki, həmin abidələr öz dövründə birbaşa Xristianlığı simvolizə etməklə, onun dini-ideoloji baxışlarını təmsil edirdilər.

Arxeoloji qazıntılar zamanı Alban dövrünə aid müxtəlif daşıqlama sənəti nümunələri tapılmışdır. Bunlardan biri Mingəçevir kilsə kompleksi ərazisində arxeoloji qazıntılar zamanı aşkarlanmışdır. Daşın üzərində tovuz quşları, müqəddəs xaç təsviri və alban yazısı var. Bəzi tədqiqatçılara görə, bu daş xaç altlığı, bəzilərinə görə isə qurbangah olmuşdur [8; 9].

2. Üzərində alban yazısı olan daş. Mingəçevir şəhəri.

Daşın üzərindəki mətn Jost Gippert tərəfindən oxunmuşdur.

2.4127E6J-34774 0-10-2.12X4J-J-4
YU1 7C 0-77J-42 40-7.10-0-74
 .....7J-1620-74...
26U750-64447224-0-7J-464
7274J

Xaç daşının 4 tərəfində olan yazılar:

1. Ağamız İsanın adı ilə! Bu sütunun ... üzərində ucaldılmışdır ... xaç
2. Xosrovun 27-ci ilində
3. ...birinci...
4. Abas, Çolanın yepiskopu hazırladı bu(nu) [10].

Qafqaz Albaniyasına məxsus olan xatirə daşları bir çox özünəməxsus keyfiyyətləri ilə fərqlənir. Bu barədə deyilir: “Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikasının müxtəlif

bölgələrində toplu və tək halda yayılmış xatirə daşları və stellalar olan alban xaçdaşlarının memarlıq-kompozisiya, konstruktiv və dekorativ-plastik həlli onların mənə və simvolik özümlülüyündən ayrılmazdır. Qafqaz Albaniyasının erkən və son orta əsr xatirə plastikasında Xristianlıqdan əvvəlki müəyyən dünyagörüşü və simvolik təsəvvürlər əks olunmuşdur” [8].

Digər mənbədəki məlumatda deyilir: “Qəbirüstü abidələrin dekorativ tərtibatında da daş üzərində bədii oyma üsulu tətbiq edilirdi. O dövrə dair tapıntılar belə abidələrdə qədim alban bəzək motivlərindən - üzüm salxımı, altıguşəli xonça, günəş, xaç, dolama və buruq şəkilli xətlərdən istifadə edildiyini göstərir. Qəbirüstü daşlarda oyulmuş ov, ziyafət, süvarinin görüşü və b. səhnələr öz plastikliyi, təsviri motivləri, habelə kompozisiya xüsusiyyətlərinə görə Bakıda Azərbaycan Tarix Muzeyində saxlanılan tunc möhürlər və üzük qaşlarındakı təsvirlərlə uyğundur. Həmin təsvirlər Sankt-Peterburqdakı Dövlət Ermitajında saxlanan alban yazılı daş lövhəsindəki relyefləri də xatırladır” [9].

Qəbir abidələri üzərindəki təsvirlər aşağıdakı kimi şərh olunur: “Araşdırmalar göstərir ki, xaçların yaranmasında hələ xristianlıqdan çox-çox qabaq qədim türk tayfalarının böyük rolu olmuşdur. Məhz bu səbəbdəndir ki, alban xaçları özünün daha çox klassik ənənələrinə uyğunlaşdırılırdı... Alban xaçları xristianlığaqədərki elementlər və dini ayinlərlə birbaşa bağlıdır” [8].

Xaçdaşlar üzərindəki bədii elementlərlə kifayət qədər zəngin, əsasən, simmetrik quruluşda olan semantik mahiyyət daşıyan kompozisiyaların estetik həlli insanı heyran edir. Və bu nümunələr, təbii ki, xalq tərəfindən yaradılan və minilliklər boyu inkişafda olan klassik yaradıcılıq ənənələrinə söykənmişdir. Qəbirüstü abidələrdə tez-tez rast gəlinən bəzək nümunələrindən biri də ümumi kompozisiyanı hüdudlandıran toxuma, yaxud hörmə formasında olan haşiyədir. Belə haşiyələr xaçdaşlarla yanaşı, məbəd tikililəri üzərində də müvafiq yerlərdə müşahidə olunur. Mürəkkəb quruluşda olan bu cür nümunələri daş üzərində yaratmaq, təbii ki, yüksək sənətkarlıq vərdişləri tələb edirdi.

Toxuma ünsürlü haşiyənin daha qədim və bir qədər sadə nümunəsinə Güney Azərbaycan ərazisindən tapılan e.ə. XI-X yüzilliklərə aid edilən qızıl camda təsadüf edilir. Üzərində mifik təsvirlər olan camın ağız hissəsinin kənarı ilə çevrə boyunca davam edən toxuma-haşiyə kompozisiyanı tamamlayır [11, s. 163].

Günümüzdə də AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, eləcə də Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən abidələrin tədqiqi istiqamətində aparılan davamlı və məqsədyönlü işlər nəticəsində xalqımızın tarixi keçmişini, mədəniyyətini, dini-fəlsəfi baxışlarını, bədii düşüncə tərzini, sənətkarlığını ehtiva edən yeni-yeni abidələr aşkarlanır, onların tarixi dövrü, mənsubiyyəti mütəxəssislər tərəfindən öyrənilir. Belə nümunələrdən biri “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun “Göyözən” filialı ərazisində aşkar olunmuş qəbir abidəsidir.

Ümumiyyətlə, Qazax-Ağstafa bölgəsində maddi mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi istiqamətində bizim tərəfimizdən on ilə yaxın müddət ərzində elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. Tədqiqatın nəticələri respublikada, həmçinin Kazan, Ufa, Moskva və Çində keçirilən beynəlxalq konfrans və forumlarda dinlənilmiş, yerli və beynəlxalq səviyyəli nüfuzlu elmi məcmuələrdə dərc edilmişdir.

Abidə üzrə keçirdiyimiz baxışın və elmi təhlilin nəticələrinə əsasən hazırladığımız lakonik mətndən ibarət rəydə diqqətə çatdırılır ki, qəbir daşının üzərindəki həndəsi ornamentlərlə əhatələnmiş xaç təsvirindən ibarət kompozisiyanın Azərbaycan ərazisində mövcud olan digər alban qəbir daşları üzərindəki bədii kompozisiyalarla həm dini simvol və dekor mahiyyəti daşıyan zəngin təsvir elementlərinə (*hətta oxşar elementlər; məs. çevrə içərisində həndəsi fiqurlar - rozetkalar; hörmə, yaxud toxuma formasında olan haşiyə və s. Avey məbədinin eksteryerində daş-divar səthində mövcuddur*), həm də oyma-yonulma xüsusiyyətlərinə görə eyniliyi vardır. Digər tərəfdən, qəbirüstü daşın tikintisi V-VII əsrlərə aid edilən Avey alban məbədinə yaxın ərazidə tapılması, onun məhz ilk orta əsrlər dövrünə məxsus alban qəbrinə aid olmasını söyləməyə daha çox əsas verir. Əlbəttə ki, ərazidə Alban xaçdaşlarının yalnız aşkarlanmış nümunə ilə məhdudlaşmasını da demək düzgün olmazdı. Çünki yerin relyefi üzrə müşahidələr bu cür daşların torpaq altında olması ehtimalını yaradır. Həmin yerdə haqqında danışılan məzar daşından əlavə, bir sinə daşı da aşkarlanmışdır. Onun üzərində funksional mahiyyət daşıyan oyuqlardan başqa elə bir digər element yoxdur.

3. Erkən orta əsrlər dövrünə aid alban xaçdaşı. Qazax bölgəsi.

4. Avey məbədi. Qazax bölgəsi. V- VII əsrlər.

5. *Məbədin eksteryerində daş üzərində işlənmiş rəmzi və dekorativ elementlər.*

Qeyd: Avey məbədinin fotosəkilləri 2008-ci ilin avqust ayında abidə üzrə tədqiqat zamanı məqalə müəllifi tərəfindən çəkilmişdir.

Qəbirüstü abidələr üzərində dekorasiya, əsasən, cızma, bədii oyma-kəsmə üsulu ilə aparılmışdır. Bu nümunələr xatirə abidəsi olmaqla yanaşı, özlərinin plastikasına, təsvir elementlərinin orijinallığına, mükəmməl və zəngin kompozisiya həllinə görə, daşıqlama sənəti, bir sözlə, minilliklər boyu inkişafda olan sənətkarlıq nümunəsi baxımından da əhəmiyyətlidir, diqqətəlayiqdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, daşıqlama sənəti ənənələri Albaniyada Xristianlıqdan sonra İslam dininin yayıldığı dövrlərdə də inkişafda olmuşdur. Həmin dövrlərə aid olan qəbir daşları üzərindəki ornamental kompozisiyalarda digər qədim simvollarla yanaşı, İslam dininin simvollarını da görmək mümkündür. Belə məzar daşları nümunələrinə Qazax və Ağstafa bölgələrində XX əsrdən əvvəlki yüzilliklərə aid olan kənd qəbiristanlarında tez-tez rast gəlmək olur. Daşlar üzərindəki yazı nümunələri əski əlifba ilə işlənmişdir. Dövr, dini-fəlsəfi dünyagörüşü, dini ideologiya dəyişsə də, milli köklərə söykənən yaradıcılıq ənənələrində minilliklər boyu mövcud olmuş genetik yaddaş kodları dəyişmir.

Beləliklə, Alban dövrünə aid maddi mədəniyyət abidələri, onların üzərindəki bu və ya digər təsvir elementləri, o cümlədən dekorativ kompozisiyalar türk etnomədəniyyətinin, onun bədii düşüncə tərzinin tarixi inkişaf mərhələlərini əyani şəkildə özündə ehtiva edir. Bu mədəniyyət müxtəlif dövrlərdə fərqli dini-ideoloji təsirlərə məruz qalmasına baxmayaraq, özünün etnomədəni mənsubiyyətini qoruyub saxlaya bilmişdir.

6. *Üzərində bəzək ünsürləri və İslamın simvolu olan qədim məzar daşı. Qazax, Kəsəmən kəndi.*

ƏDƏBİYYAT

1. Алиева К.М. Тебризская ковровая школа XVI – XVII вв. Баку, «ЭЛМ», 1999. – 268 с.: ил.
2. Xəlilov M.C. Albaniyanın xristian abidələri (IV-V əsrlər). Bakı: “Xəzər Universiteti”, 2011, 344 s.
3. Rəcəbli Q.Ə. Azərbaycan tarixi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013, 544 s.
4. Kərimov.K, Əfəndiyev.R, Rzayev.H, Həbibov,N. Azərbaycan incəsənəti. Monoqrafiya. Bak: “İşıq”, 1992, 344 s., ill.
5. <http://ameanb.nakhchivan.az/wp-content/uploads/2017/07/Naxçıvanın-türk-islam-mədəniyyəti-abidələri-tarixdə-və-günümüzədə-materiallar.pdf>
6. Мамедова Г.Г. Зодчество Кавказской Албании. Баку: «Чашыоглы», 2004, 224 с. илл.
7. Xəlilov M.C. Albaniyanın tarixi, etno-mədəni həddudları: qərb istiqaməti. Bakı: RS Poliqraf, 2017, 116 s.
8. https://az.wikipedia.org/wiki/Qafqaz_Albaniyası
9. https://az.wikipedia.org/wiki/Qafqaz_Albaniyasının_incəsənəti
10. https://az.wikipedia.org/wiki/Mingəçevir_yazıları
11. Əfəndiyev T. Azərbaycan incəsənəti dünya muzeylərində. Bakı: “Digital Age”, 2009, 232 s., ill.

Имаш Гаджиев

МАТЕРИАЛЬНО - КУЛЬТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ КАВКАЗСКОЙ АЛБАНИИ: ПЛАСТИКА КАМНЯ

РЕЗЮМЕ

В представленной статье говорится об архитектуре и искусстве Кавказской Албании. Тюркские племена играли важную роль в управлении албанским государством, развитии его культуры и архитектуры. Поэтому многие историки, говоря об албанской архитектуре, используют выражение «албано-тюркская архитектура».

В памятниках албанского периода, в особенности в художественных композициях декора хачкаров (крестных камней), наряду с изображениями крестов, являющихся символами христианства, наблюдаются также различные элементы, присущие тюркской культуре, вере и мировоззрению. Все это однозначно подтверждает принадлежность албанских памятников тюркской этнокультуре.

Imash Hajiyeu

MATERIAL CULTURAL MONUMENTS OF CAUCASIAN ALBANIA: STONE PLASTICS

SUMMARY

In the presented material the architecture and art of Caucasian Albania is described. Turkic tribes played an important role in the management of the Albanian state, also in the development of its culture and architecture. Therefore, when speaking about Albanian architecture many historians use the expression “Albanian-Turkic architecture”.

In the monuments of Albanian period, especially in the artistic compositions of decorations of cross-stones, beside with the cross figures of Christianity, various elements of Turkic beliefs, outlook, art traditions and culture are observed. All of this unequivocally affirm that the Albanian monuments belong to the of Turkic etno - culture.